

NUMUNE ÇİFTLİKLERİ OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN TARIMA GEÇİŞ

Özen SÖYLER



© Copyright 2025

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

Bu kitapta yer alan fikirler ve düşünceler yazara ait olup, hiçbir kurum veya kuruluşun görüşünü yansıtmamaktadır. Bu kitap, "Numune Çiftlikleri Osmanlı Devleti'nde Modern Tarıma Geçiş" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Kapakta var olan fotoğraflar, İstanbul Üniversitesi Kütüphane Dokümantasyon Daire Başkanlığı II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümlerinden alınmıştır. Selanik şehri civarında ba irade-i seniyye-i hazret-i mülükane inşa olunan Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliğinin haricden alınan resmidir. Ayamama Çiftlik-i Hümayununda emr-i inşası hitam bulan çiftlik-i hümayun ebniyesinin cephesinden görünen Ziraat Mektebiyle memurin dairesinin resmidir.

ISBN 978-625-375-785-4	Sayfa ve Kapak Tasarımı Akademisyen Dizgi Ünitesi
Kitap Adı Numune Çiftlikleri Osmanlı Devleti'nde Modern Tarıma Geçiş	Yayıncı Sertifika No 47518
Editör Mehmet Ali YILDIRIM ORCID iD: 0000-0003-2396-1165	Baskı ve Cilt Vadi Matbaacılık
Yazar Özen SÖYLER ORCID iD: 0000-0002-1130-3221	Bisac Code HIS037030
Yayın Koordinatörü Yasin DİLMEN	DOI 10.37609/akya.3921

Kütüphane Kimlik Kartı
Söyler, Özen.

Numune Çiftlikleri Osmanlı Devleti'nde Modern Tarıma Geçiş / Özen Söyler;
ed. Mehmet Ali Yıldırım.
Ankara : Akademisyen Yayınevi Kitabevi, 2025.
254 s. : tablo. ; 135x210 mm.
Kaynakça ve Ekler var.
ISBN 9786253757854

GENEL DAĞITIM
Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A
Yenişehir / Ankara
Tel: 0312 431 16 33
siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, bir imparatorluk olarak tarih sahnesine çıktığı dönemlerde fetihlerle topraklarını genişletip toprağa dayalı bir vergi sistemi ile hüküm sürmüştür. Osmanlı iktisat anlayışı üzerine yapılan araştırmalarda üzerinde durulan temel mesele toprağın devlet ve toplum hayatı açısından önemi olmuştur. 17. ve 18. yüzyıllarda ıslahatlara ağırlık verilen Osmanlı Devleti'nde toprağa dayalı toplum yapısı ve tarımsal alt yapısı klasik dönemden itibaren farklılaşma görülmeye başlamıştır. Merkezileşme doğrultusunda verimliliğin arttırılmaya çalışıldığı bu dönemi takip eden Tanzimat döneminde ise tarımın ticarileşmesine paralel olarak yeni tarımsal teknik ve aletlerin kullanılmasına hız verilmeye çalışılmıştır. Tanzimat döneminin genel karakterini oluşturan yeni bir insan tipi oluşturma çabalarına temel teşkil eden husus eğitimin yaygınlaştırılması olmuştur. Bu dönemde kuruluşu gerçekleşen askeri ve sivil mekteplere ek olarak ziraat okulları da Tanzimat reformlarının alt yapısını oluşturmıştır. Ziraat Mektepleri, çoban mektepleri ve baytar mekteplerine ek olarak numune çiftlik ve tarlaları da tarımın modernleştirilmesi için verim alınması arzu edilen araçlar arasındaydı. Osmanlı Devleti'nin vilayet merkezlerinde kurulan ve bu sayede çiftçilerin modern tarım teknikleri ile tanıştırıldığı numune çiftliklerindeki uygulamalı eğitim sayesinde Osmanlı tarımı modern yöntem ve tekniklerle buluşturulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde tarımsal modernleşme programının önemli bir ayağı olan numune çiftlikleri üzerine hazırlamış olduğum bu çalışma için çok sayıda kurum ve kişinin katkısı oldu. Her şeyden önce, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda belge taramak için yaptığım çalışma boyunca katkı ve desteğini gördüğüm arşiv dairesi personeline gönülden müteşekkirim. Milli Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nin sahip olduğu zengin kitap koleksiyonu sayesinde Osmanlı tarımsal modernleşmesinin çok çeşitli boyutlarını görme fırsatı yakaladım. Tanzimat döneminin devlet ve

Önsöz

toplum hayatını kuşatan geniş modernleşme programının bir parçası olan zirai eğitim hamlelerini anlamak için her şeyden önce dönemin Kıta Avrupa'sında yaşanan değişim sürecini de tespit etmek gerekiyordu. Bu noktada tespit etmiş olduğumuz önemli kaynaklara erişmek için Siirt Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı personelinin gösterdiği dostluk ve yardımseverliği vurgulamamda fayda var. Elinizdeki kitap 2024 yılında Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yazmış olduğum tezden üretilmiştir. Osmanlı modernleşmesinin Türkiye Cumhuriyeti'ne de miras bıraktığı numune çiftlikleri deneyiminin araştırılmasında ve kitabın başlığının belirlenmesinden her ayrıntısına kadar ufuk açıcı öneri ve müdahaleleriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Mehmet Ali Yıldırım'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1

OSMANLI DEVLETİ VE ETRAFINDAKİ DÜNYADA

TARIMSAL MODERNLEŞME	13
----------------------------	----

1.1. 19. Yüzyıl Avrupa'sında Tarım Reformu	13
1.2. Osmanlı Devleti'nde Erken Dönem Tarımsal Gelişmeler	24
1.3. Tanzimat Döneminde Zirai Modernleşme Hamleleri.....	31
1.4. Osmanlı Devleti'nde Modern Ziraat Eğitiminin Başlaması.....	43

BÖLÜM 2

KURULUŞ SÜRECİNDE NUMUNE ÇİFTLİKLERİ.....	51
---	----

2.1. Nizamnameler Işığında Osmanlı Coğrafyasında Kurulan Numune Çiftlikleri.....	51
2.1.1. Dersaadet Civarındaki Numune Çiftliği'ne Dair Nizamname	51
2.1.2. Birinci Osmanlı Nümûne-î Terakkî-î Zirâat Anonim Şirketi Nizamname-î Dâhilîsi.....	56
2.1.3. Trabzon Numune Çiftliği/Osmanlı Ziraat Şirketi.....	60
2.1.4. Çukurova Şirket Çiftliği Hakkında Kaleme Alınan Lîyiha.....	66
2.1.5. Numune Çiftliği'ne Alınacak Talebe ve Ders Programı Hakkında Bir Taslak.....	67
2.2. Numune Çiftliklerinin Kuruluş Nedenleri ve Amaçları	71
2.3. Kurulan Numune Çiftlikleri ve Numune Tarlaları.....	84
2.3.1. Dersaadet Numune Çiftliği.....	84
2.3.2. Gelibolu Sancağı Numune Çiftliği.....	88

2.3.3. Edirne, Manastır, Ankara, Halep, Suriye, İzmir, İzmit, Erzurum ve Adana'da Tesis Edilen Numune Çiftlik ve Tarlaları İle İlgili Bazı Hususlar	89
2.3.4. Canik Sancağı, Ayamama, İşkodra, Edirne ve Aydın Numune Çiftlikleri.....	100
2.3.5. Yanya ve Girit Numune Çiftlikleri	111
2.4. Numune Tarlaları.....	114
2.5. Numune Çiftliklerinin İşleyişinde Karşılaşılan Zorluklar	120

BÖLÜM 3

II. ABDULHAMİT VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE TARIMSAL MODERNLEŞME: NUMUNE ÇİFTLİKLERİNDE KURUMSAL İŞLEYİŞ

3.1. Numune Çiftlikleri Bünyesinde Yapılan Faaliyetler	137
3.1.1. Yetiştirilen Ürünler.....	150
3.1.2. Numune Çiftliklerinin Fiziksel Yapısı: Halkalı Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği Örneği	155
3.1.3. Teşkilat Yapısı ve Yöneticileri	159
3.2. Modern Tarım Aletleri ve Tohum Temini	162
3.3. Bütçe ve Finansal Meseleler	174
3.4. Ziraat Depoları ve Yapılan Diğer Yatırımlar.....	191
3.5. Numune Çiftliklerinin Zirai Eğitimdeki Yeri	205

SONUÇ.....

KAYNAKLAR

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adigeçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
C.	: Cilt
BOA.	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
A. DVN. MKL	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemî
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Ş.D.	: Şura-yı Devlet
Y. PRK. MF.	: Yıldız Perakende Maarif Nezareti Maruzatı
DH. İ. UM.	: Dâhiliye İdare-i Umumiye
Y. PRK. OM	: İrade Orman ve Maadin
DH. MKT.	: Dâhiliye Mektubi
DH. MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat
ML. EEM.	: Maliye Nezareti Maliye Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti
MKT. MHM.	: Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı
DH. İD.	: Dâhiliye İdare
İ. DÜİT.	: İrade Dosya Usulü
İ. OM.	: İrade Orman ve Maadin
HR. TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
DH. UMVM.	: Dâhiliye Evrak Odası Kalemî
Y. A. HUS.	: Yıldız Hususi Maruzat
MF. İBT.	: Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye
C. İKTS	: Cevdet İktisat
Y. PRK. UM.	: Yıldız Umumi
BEO.	: Babialı İrade
DH. MUI	: Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
İ. MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. RSM	: İrade Rûsumat
HH. İ.	: Hazine-i Hassa İradeler
DH. MTV	: Dâhiliye Mütenevvia
Y. PRK. OMZ	: Yıldız Perakende Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi

BOA. A. DVN. MKL., 9-14-1-1, 2 Zî'l-hicce 1287/23 Şubat 1871.

BOA. A. DVN. MKL., 53-5-2-1,2,3,4,5,6, 16 Şevval 1329/10 Ekim 1911.

BOA. A. DVN. MKL. 65-41-1-1, 27 Şevval 1336/5 Ağustos 1918.

Yıldız Perakende Maarif Nezareti Maruzatı

BOA. Y. PRK. MF, 1-31-1,2,3,4, 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883.

Şura-yı Devlet

BOA. ŞD., 458-25-2-1,2, 20/21 Rebi'ü'l-evvel 1330/ 9 Mart 1912.

BOA. ŞD., 2115-38-2-1,2, 28 Rebiülevvel 1288/10 Haziran 1871.

BOA. ŞD., 520-46-1-1,2, 27 Safer 1313/19 Ağustos 1895.

BOA. ŞD., 518-37-1-1,2, 27 Cemaziyülahır 1312/26 Aralık 1894.

BOA. ŞD., 2115-38-2-1,2, 28 Rebiülevvel 1288/10 Haziran 1871.

BOA. ŞD. 517-35-1-1,2, 23 Safer 1312/26 Ağustos 1894.

BOA. ŞD., 1210-5-1-1,2, 27 Zilhicce 1314/29 Mayıs 1897.

BOA. ŞD., 1414-12-3-1, 29 Cemaziyülahır 1319/13 Ekim 1901.

BOA. ŞD., 2691-24-48-1,2, 1 Zilkade 1315/24 Mart 1898.

BOA. ŞD., 2086-32-5-1,2, 17 Safer 1289/26 Nisan 1872.

BOA. ŞD., 2428-27-1-1,2, 17 Muharrem 1297/31 Aralık 1879.

BOA. ŞD., 2691-24-23-1,2, 1 Muharrem 1316/22 Mayıs 1898.

BOA. ŞD., 519-18-1-1, 2, 25 Şaban 1312/21 Şubat 1895.

BOA. ŞD., 2078-40-2-1,2, 20 Receb 1287/16 Ekim 1870.

BOA. ŞD., 1414-12-2-1, 29 Cemaziyelahir 1319/13 Ekim 1901.

BOA. ŞD., 1414-12-2-1, 29 Cemaziyelahir 1319/13 Ekim 1901.

BOA. ŞD., 1189-26-1-1,2, 11 Muharrem 1307/7 Eylül 1889.

BOA. ŞD. 524-16, 2 Safer 1315/3 Temmuz 1897.

BOA. ŞD., 524-66-1-(1-5), 19 Şaban 1315/13 Ocak 1898.

BOA. ŞD., 532-59-1-1,2, 6 Rebiülevvel 1321/2 Haziran 1903.

BOA. ŞD., 534-78-1-1,2, 19 Rebiülevvel 1323/24 Mayıs 1905.

BOA. ŞD., 536-37-1-1,2, 13 Ceziyülevvel 1324/5 Temmuz 1906.

BOA. ŞD., 1197-14-1, 24 Rebiülahır 1310/15 Kasım 1892.

BOA. ŞD., 1210-5-1-1,2, 27 Zilhicce 1314/29 Mayıs 1897.

BOA. ŞD., 2078-37-2-1,2, 20 Receb 1287/16 Ekim 1870.

BOA. ŞD., 2078-40-1-1,2, 24 Zilhicce 1287/ 17 Mart 1871.

BOA. ŞD., 354-46-4-1-2, 19 Zilhicce 1311/3 Temmuz 1894.

BOA. ŞD., 423-19-1-1,2, 12 Muharrem 1322/29 Mart 1904.

BOA. ŞD., 439-100-1, 6 Cemaziyülahır 1327/25 Haziran 1909.

BOA. ŞD., 1203-1-1-1,2, 22 Cemaziyülahır 1312/21 Aralık 1894.

BOA. ŞD., 521-16-1-1,2, 27 Rebiülahır 1313/17 Ekim 1895.

BOA. ŞD., 532-6-1-1,1, 3 Şaban 1320/5 Kasım 1902.

BOA. ŞD., 342-55-1-1-2, 6 Rebiülevvel 1310/28 Eylül 1892.

Hazine-i Hassa

BOA. HH., 74-57-1, 26 Receb 1306/28 Mart 1889.

Dâhiliye İdare-i Umumiye

BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-9-1,2, 12 Safer 1335/8 Aralık 1916.

Yıldız Perakende Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı

BOA. Y. PRK. OMZ., 1-25- (1,2,3,4,5,6,7,8), 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888.

Dâhiliye Mektubi

BOA. DH. MKT., 2202-92-1, 3 Muharrem 1317/14 Mayıs 1899.

BOA. DH. MKT., 2801-55-1, 13 Rebi'ü'l-evvel 1327/4 Nisan 1909.

BOA. DH. MKT., 2845-96-1, ,27 Cemazeyilevvel 1937/16 Haziran 1909.

BOA. DH. MKT., 1241-82-1, 18 Safer 136/22 Mart 1908.

BOA. DH. MKT., 993-62-3, 15 Cemaziyülevvel 1323/18 Temmuz 1905.

BOA. DH. MKT., 1924-55-1, 21 Receb 1309/20 Şubat 1892.

BOA. DH. MKT., 993-62-4, 2 Muharrem 1326/ 5 Şubat 1908.

BOA. DH. MKT., 993-62-3, 15 Cemaziyülevvel 1323/18 Temmuz 1905.

BOA. DH. MKT., 1065-26-1, 15 Mart 1322/28 Mart 1906.

BOA. DH. MKT., 1343-100-1, 13 Rebiülahir 1301/11 Şubat 1884.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî

BOA. MF. MKT., 618-10-2, 19 Zilhicce 1319/29 Mart 1902.

BOA. MF. MKT., 1048-14-1-1,2/20 Muharrem 1326/23 Şubat 1908.

BOA. MF. MKT., 681-39-1, 24 Teşrin-i evvel 1318/6 Kasım 1902.

BOA. MF. MKT., 802-39-2, 29 Rebiülahir 1322/13 Temmuz 1904.

BOA. MF. MKT., 706-35-2, 8 Nisan 1319/21 Nisan 1903.

BOA. MF. MKT., 706-35-3/29 Rebiülevvel 1321/25 Haziran 1903.

BOA. MF. MKT., 798-7-1, 19 Kanun-ı sani 1319/1 Şubat 1904.

BOA. MF. MKT., 1048-14-1-1,2, 21 Muharrem 1326/24 Şubat 1908.

BOA. MF. MKT., 802-39-1-1,2, 6 Rebiülevvel 1322/21 Mayıs 1904.

BOA. MF. MKT., 102-43-1-1,2, 17 Rebiülahir 1323/30 Mayıs 1907.

Dâhiliye Mütenevvia

BOA. DH. MTV., 49-2-8-1, 22 Kânûn-ı Evvel 1328/10 Ocak 1913

Maliye Nezareti Maliye Emlak-i Emiriye Müdüriyeti

BOA. ML. EEM., 637-47-12, 11 Kânûn-ı Evvel 1323/24 Aralık 1907.

BOA. ML. EEM., 584-73-1, 25 Kanun-ı evvel 1322/7 Ocak 1907.

BOA. ML. EEM., 593-63-1, 22 Muharrem 1325/7 Mart 1907.

BOA. ML. EEM., 596-70-1, 6 Safer 1325/21 Mart 1907.

BOA. ML. EEM., 598-94-1, 3 Rebiülevvel 1325/16 Nisan 1907.

BOA. ML. EEM., 603-10-1/21 Rebiülevvel 1325/4 Mayıs 1907.

BOA. ML. EEM., 607-28-1, 14 Rebiülahir 1323/27 Mayıs 1907.

BOA. ML. EEM., 927-18-3, 13 Cemaziyülahir 1328/ 22 Haziran 1910.

BOA. ML. EEM., 1068-18-1-1-2, 25 Eylül 1328/8 Ekim 1912.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı

- BOA. A. MKT. MHM., 727-3-5, 16 Şevval 1310/ 3 Mayıs 1893.
BOA. A. MKT. MHM., 487-33-1-1,2, 21 Cemazeyilahir 1302/7 Nisan 1885.
BOA. A. MKT. MHM., 499-28-2, 5 Receb 1306/7 Mart 1889.
BOA. A. MKT. MHM., 272-3-16, 8 Rebiülahir 1311/19 Ekim 1893.
BOA. A. MKT. MHM., 272-3-16, 11 Rebiülahir 1311/21 Ekim 1893.
BOA. A. MKT. MHM., 727-24-1-1,2, 2 Ramazan 1312/27 Şubat 1895.

Dâhiliye İdare

- BOA. DH. İD., 99-32-9, 26 Teşrin-i evvel 1326/8 Kasım 1910.
BOA. DH. İD., 8-8-1, 3 Teşrin-i sani 1326/16 Kasım 1910.
BOA. DH. İD., 99-32-74-1, 2, 20 Rebiülahir 1333/7 Mart 1915.
BOA. DH. İD., 99-32-1, 14 Temmuz 1326/27 Temmuz 1910.
BOA. DH. İD., 99-32-1, 24 Temmuz 1326/6 Ağustos 1910.
BOA. DH. İD., 99-32-6, 25 Eylül 1326/8 Ekim 1910.
BOA. DH. İD., 99-32-12, 11 Muharrem 1329/12 Ocak 1911.
BOA. DH. İD., 99-32-15, 9 Nisan 1327/22 Nisan 1911.
BOA. DH. İD., 99-32-17, 4 Haziran 1327/17 Haziran 1911.
BOA. DH. İD., 99-32-20, 15 Haziran 1327/28 Haziran 1911.
BOA. DH. İD., 99-32-23, 8 Ağustos 1327/21 Ağustos 1911.
BOA. DH. İD. 99-32-29, 4 Şubat 1327/17 Şubat 1912.
BOA. DH. İD. 99-32-33-1,2,3,4,5,6,7,8, 30 Teşrin-i sani 1327/13 Aralık 1911.
BOA. DH. İD. 99-32-33-1,2,3,4,5,6,7,8, 30 Teşrin-i sani 1327/13 Aralık 1911.
BOA. DH. İD. 99-32-33-1,2,3,4,5,6,7,8, 30 Teşrin-i sani 1327/13 Aralık 1911.
BOA. DH. İD. 99-32-31,9 Şubat 1327/22 Şubat 1912.
BOA. DH. İD., 99-32-36-1, 3 Safer 1330/23 Ocak 1912.
BOA. DH. İD., 99-32-36-1, 3 Safer 1330/23 Ocak 1912.
BOA. DH. İD., 99-32-37-1, 16 Receb 1330, 1 Temmuz 1912.
BOA. DH. İD., 99-32-71-1, 11 Şaban 1332/5 Temmuz 1914.
BOA. DH. İD.; 99-32-73-1, 27 Zilhicce 1332/16 Kasım 1914.
BOA. DH. İD., 99-32-69-1, 30 Receb 1332/24 Haziran 1914.
BOA. DH. İD., 99-32-68-1, 15 Şaban 1332/9 Temmuz 1914.

Hazine-i Hassa İradeler

- BOA. HH. İ., 74-57-1, 26 Receb 1306/28 Mart 1889.
BOA. HH. İ. 89-86-1, 25 Şaban 1312/21 Şubat 1895.

İrade Dosya Usulü

- BOA. İ. DUİT., 82-48-1, 28 Rebiülahir 1330/16 Nisan 1912.
BOA. İ. DUİT., 128-70-1, 5 Rebiülahir 1338/28 Aralık 1919.
BOA. İ. DUİT., 128-70-1, 2 Rebiülahir 1338/25 Aralık 1919.

İrade Meclis-i Mahsus

- BOA. İ. MMS., 101-4282-1, 4 Safer 1306/10 Ekim 1888.

Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

- BOA. DH. MUİ., 20-2-20-1, 25 Teşrin-i evvel 1325/7 Kasım 1909.

İrade Rüşumat

BOA. İ. RSM., 3-24-1, 1 Rebiülahir 1312/ 2 Ekim 1894.

BOA. İ. RSM., 7-26-1, 5 Muharrem 1315/6 Haziran 1897.

İrade Orman ve Maadin

BOA. İ. OM., 6-54-1, 26 Zilhicce 1317/ 7 Mayıs 1899.

BOA. İ. OM., 13-12-1, 25 Rebiülahir 1326/27 Mayıs 1908.

BOA. İ. OM., 2-13-1, 12 Rebiülevvel 1312/13 Eylül 1894.

BOA. İ. OM., 2-44-1, 4 Şaban 1312/31 Ocak 1895.

BOA. İ. OM., 5-15-1, 5 Rebiülahir 1316/23 Ağustos 1898.

BOA. İ. OM., 3-30-2, 13 Şaban 1313/28 Ocak 1896.

BOA. İ. OM., 3-30-2, 13 Şaban 1313/28 Ocak 1896.

BOA. İ. OM., 2-49-1, 24 Şaban 1312/20 Şubat 1895.

BOA. İ. OM., 3-19-1, 20 Receb 1313/6 Ocak 1896.

BOA. İ. OM., 10-35-2, 8 Rebiülahir 1323/12 Haziran 1905.

BOA. İ. OM., 7-35-1, 3 Şaban 1319/15 Kasım 1901.

BOA. İ. OM., 7-35-1, 3 Şaban 1319/15 Kasım 1901.

BOA. İ. OM., 12-23-1, 19 Cemaziyülevvel 1325/30 Haziran 1907.

BOA. İ. OM., 12-23-3, 16 Cemaziyülahir 1325/27 Temmuz 1907.

Babialı İrade

BOA. BEO., 993-74470-1, 15 Receb 1315/10 Aralık 1897.

BOA. BEO. 501/37541, 12 Teşrin-i evvel 1310/24 Ekim 1894.

BOA. BEO., 1067-79982-1, 18 Şaban 1315/12 Ocak 1898.

Yıldız Mütenevvi Maruzat

BOA. Y. MTV., 178-138-1, 25 Muharrem 1316/15 Haziran 1898.

BOA. Y. MTV., 89-137-1, 23 Receb 1311/30 Ocak 1894.

BOA. Y. MTV., 70-33-1, 8 Rebiülahir 1310/30 Ekim 1892.

BOA. Y. MTV., 57-68-1, 27 Cemaziyülevvel 1309/29 Aralık 1891.

BOA. Y. MTV., 70-33-1, 8 Rebiülahir 1310/30 Ekim 1892.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası

BOA. HR. TO., 63-71-1-1,2, 13 Cemaziyelahir 1306/14 Şubat 1889.

BOA. HR. TO., 143-111-1-1,2, 26 Zilhicce 1305/3 Eylül 1888.

Yıldız Umumi

BOA. Y. PRK. UM., 6-58-1, 1 Rebiülahir 1301/30 Ocak 1884.

Cevdet İktisat

C. İKTS. 37/1815, 29 Cemaziyülevvel 1290/25 Temmuz 1873.

Yabancı Arşivler

BOA. YB., 4-9-74-1,2,3,4, 6 Receb 1285/23 Ekim 1868.

Dâhiliye evrak Odası Kalemi

BOA. DH. UMVM., 24-23-2, 14 Muharrem 1334/22 Kasım 1915.

BOA. DH. UMVM., 24-29-1, 20 Muharrem 1337/26 Ekim 1918.

BOA. DH. UMVM., 29-11-1, 24 Cemaziyelevvel 1338/14 Şubat 1920.

BOA. DH. UMVM., 29-11-2, 30 Receb 1338/19 Nisan 1920.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye

BOA. MF. İBT., 407-71-1, 25 Teşrin-i sani 1328/8 Aralık 1912.

Yıldız Hususi Maruzat

BOA. Y. A. HUS., 244-46-1, 15 Recep 1308/24 Şubat 1891.

BOA. Y. A. HUS., 244-46-3/15 Receb 1308/24 Şubat 1891.

BOA. Y. A. HUS., 265-154-1, 24 Rebiülevvel 1310/16 Ekim 1892.

II. Telif Eserler

Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

Aksoy, Suat, *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1971.

Akyıldız, Ali, *Tanzimat dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, M.Ö. 1000-M.S. 2007, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2017.

Aysu, Abdullah, *Osmanlı'da Tarım Politikaları*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2020.

Babaoğlu, Resul, *Mekteb-i Mülkiye: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bilimsel ve Kültürel Modernleşmenin Kurumsallaşması (1859-1960)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2025.

Babaoğlu, Resul, "Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Yükseköğretim ve Üniversite Gündemi", içinde, *Tanzimat'tan Günümüze Ana Hatlarıyla Türk Eğitim Sistemi*, ed. Mehmet Kaya, Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2021.

Baskıcı, Murat, "Osmanlı Tarımında Makineleşme 1870-1914", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58/1, (2003), ss. 29-53.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Ha. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2012.

Bozkurt, Gülnihal, "Osmanlı Devleti'nde Köle Ticaretinin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar", *XI. Türk Tarih Kongresi*, C. IV, (1994), ss. 1499-1531.

Cardarelli, François, *Encyclopaedia of Scientific Units, Weights and Measures*. Springer, 2003.

Ceylanlı, Şahin, "Osmanlı Toprak Düzeni Üzerine Bazı Düşünceler", *Sosyoloji Konferansları*, S.23, (1991), ss. 147-156.

Charmasson, Thérèse, Michel Duvingneau, Anne-Marie Lelorrain ve Henri Le Naou, *L'enseignement Agricole 150 ans d'histoire*, Educagri éditions, 1998.

Claval, Paul, "European Rural Societies and Landscapes, and the Challenge of Urbanization and Industrialization in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 1988, 70(1), ss. 27-38.

Coşgel, Metin M., "Agricultural Productivity in the Early Ottoman Empire", *Research in Economic History*, S. 24, (2007), ss. 161-187.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.

- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Türkiye: Ülke Yönetimi*, der. Tülay Ercoşkun, Ankara: İmge Kitabevi, 2017.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2017.
- Çağman, Ergin, "Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat Anonim Şirketi ve Faaliyetleri", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. V/2, (Aralık 2019), ss. 111-128.
- Çakmak, Diren, *Osmanlı İktisadi Düşüncesinin Evrimi, Societas ve Universitas Gerilimi*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2011.
- Çeşme, Volkan, *Halkalı Ziraat Mektebi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Çınar, Aliye, "Modern Batı Düşüncesinde Dilin Kökeni Olarak Ontolojik Farklılık Sorunu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 16 (1), (2007), ss. 193-210.
- Davidson, Jay Brownlee, "History of Farm Machines", *The Palimpsest*, 31(3), 1950, s. 96-112.
- Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.
- Demirel, Yurdal, "Bayburt'ta Modern Bir Eğitim Kurumu: Bayburt Rüşdiyesi", *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 73, (2017), ss. 43-64.
- Dictionary of Agriculture*, London: A & C Black Publishers, 1990.
- Divitçioğlu, Sencer, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, Kırklareli: Sermet Matbaası, 1981.
- Dönmez, Ahmet, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diploması ve Reform (1833-1841)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- El-Haj, Rifa'at Ali Abou, *Modern Devletin Doğuşu, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel-Cenay Şahin, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Ergenç, Özer, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzâra'a ve Murâba'a Sözleşmeleri", *Kebikeç*, S. 23, (2007), ss. 129-139.
- Ergin, Osman, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolaşısıyla, Türk Maarif Tarihi*, C. 3-4, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Eryılmaz, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2010.
- Faruqi, Suraiya N., "Kırsal Yaşam", *Türkiye Tarihi, Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, C. 3, Ed. Suraiya Faruqi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: Kitap Yayınları.
- Faruqi, Suraiya, "Geçim: Ekonomik Kriz ve Kısmi Canlanma", içinde, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, ed. Halil İncalcık-Donald Quataert, C.2, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- Faruqi, Suraiya, *Osmanlı Dünyası'nda Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev.

- Gül Çağalı Güven-Özgür Türesay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Ercan Ertürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Genç, Mehmet, "Modern İktisadi Büyüme Karşısında Osmanlı Sistemi ve Ekonomisi", *Türkiye Günlüğü*, S. 119, (Yaz 2014), ss. 5-14.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Güran, Tefvik, "'Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876", içinde, haz. Hakkı Dursun Yıldız, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, ss. 219-235.
- Güran, Tefvik, "Tanzimat döneminde Tarım Politikası", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Der. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, ss. 773-785.
- Güran, Tefvik, "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876", *150. Yılında Tanzimat*, Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Güran, Tefvik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.
- Güran, Tefvik, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Howard, Douglas A., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tanju Günseren, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017.
- Hütteroth, Wolf-Dieter, "Ecology of the Ottoman Lands", *The Cambridge History of Turkey*, C. 3, *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, der. Suraiya Feroz, Cambridge, 2006, ss. 18-43.
- İnalçık, Halil, "Çiftlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.
- İnalçık, Halil, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998).
- İnalçık, Halil, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", *Review, Journal of the Fernand Braudel Center*, State University of New York, Binghamton, N. Y., 3/4, (1979), ss. 69-99.
- İnalçık, Halil, *Seçme Eserleri II: Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-16-6), Siyasal Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- İnan, Hürrihan İslamoğlu-, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Kadioğlu, Sevtap, "Osmanlı Döneminde Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi", *Kutadgubilig, Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, S. 8, (Ekim 2005), ss. 239-257.
- Kadri, Hüseyin Kazım, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım: İstanbul*,

- Trabzon, Selanik, Suriye, haz. İsmail Kara, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000).
- Karaca, Çağlar, "Malthus' un Nüfus Teorisinin Biyoloji-İdeoloji Ekseninde Eleştirisi", *Dört Öge*, S. 22, (2022), ss. 631-650.
- Karademir, Zafer, "Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler (18. Yüzyıl)", *Cihannüma, Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S.IV, (Aralık 2018), ss. 15-43.
- Karademir, Zafer, *Osmanlı Yeni Çağı'nda Tarımsal Gelişim: Ziraat, Hasılat, Ticaret*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Kasaba, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi Ondokuzuncu Yüzyıl*, İstanbul: Belge Yayınları, 1993.
- Kasaba, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi-On Dokuzuncu Yüzyıl*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul: Belge Yayınları, 1993.
- Keleş, Adem, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Modernleşmesi ve Tarımı Geliştirmek İçin Uygulanan Teşvik Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2008.
- Keleş, Erdoğan, "II. Abdülhamid Devrinde Aydın Vilayetinde Sanat ve Meslek Okulları", *History Studies*, Vol. 5, Issue 2, (March 2013), ss.199-241.
- Keskin, Nuray Ertürk, *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2009.
- Keskin, Özkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaştırılması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi", *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 28, (2010), ss. 87-106.
- Keyder, Çağlar, Faruk Tabak, "Giriş", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Kızılkaya, Oktay -Tolga Akay, *II. Abdülhamid'in Tarımsal Kalkınma Hamlesi (Konya Ovası Sulama Projesi)*, Ankara: Sonçağ Yayınları, 2014.
- Kurt, Burcu, "Osmanlı Zirai Modernleşmesine Bir Örnek: İzmid Numune Tarlası Teşebbüsü", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Edt. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal, Kocaeli, 2016, ss. 713-719.
- McGowan, Bruce, "Ayanlar Çağı, 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.2, 1600-1914, Edt. Halil İnalcık-Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.
- Mingay, G. E., "The Size of Farms in the Eighteenth Century", *The Economic History Review*, Vol. 14, No.3, (1962), pp. 469-488.
- Moiseyev, Piotr P., "Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Döneminde Tarımın ve Köylülüğün Durumu", *XI. Türk Tarih Kongresi*, 5-9 Eylül 1990, C. 4, Ankara.
- Moral, Eugene, *Türkiye ve Reformları*, İstanbul: Süre Yayınları, 1984.
- Orbay, Kayhan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Üretkenlik Üzerine

- Tetkikat ve Notlar”, *Belleten*, C. 81, S. 292, (2017), ss. 787-856.
- Önsoy, Rifat, “Tanzimat Döneminde İktisadi Düşüncenin Teşekkülü”, *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler, Ankara, 13-14 Mart 1985*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.
- Önsoy, Rifat, *Tanzimat dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.
- Öz, Mehmet, “XV-XVI. Yüzyıllar Anadolu’sunda Tarım ve Tarım Ürünleri”, *Kebikeç*, S. 23, (2007), ss. 111-128.
- Özlü, Zeynel, Abdullah Kara, “20. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayeti’nde Kurulan Bir Mektep: Seydiköy Ziraat Mektebi”, *Doçent Doktor Numan Durak Aksoy Anısına Hayatı, Eserleri ve Armağanı*, (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, 2017.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Quataert, Donald, *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Quateart, Donald, *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Çev. Sabri Tekay, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2017.
- Rubin, Paul H. ve Tilman Klumpp, “Property Rights and Capitalism”, *Oxford Handbook of Capitalism*.
- Russel, Darrell A. ve Gerald G. Williams, “History of Chemical Fertilizer Development”, *Soil Science Society of America Journal*, 41(2), 1977, ss. 693-742..
- Ruttan, Vernon W., “Structural Retardation and the Modernization of French Agriculture: A Skeptical View”, *The Journal of Economic History*, 38(3), 1978, s. 714-719.
- Sakaoglu, Necdet, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Sarıkaya, Makbule, “Ziraat Mektepleri”, *Kafdağı*, C. 2, S. 1, (2017), ss. 24-37.
- Sayar, Ahmet Güner, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması (Klasik dönemden II. Abdülhamid’e)*, İstanbul: Der Yayınları, 1986.
- Schilcher, Linda, “Geç Osmanlı Suriyesi’nde Tahıl Ekonomisi ve Büyük Ölçekli Ticarileşme Sorunu”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Shaw, Stanford J. -Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. 2, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye’nin Doğuşu, 1808-*

- 1975, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 2003.
- Suceska, Avdo, "Malikâne: Osmanlı İmparatorluğu'nda Miri Toprakların Yaşam Boyu Tasarruf Hakkı", çev. Murat Özyüksel, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C 41, S 1-4.
- Temizer, Nihal Cihan, "19. Yüzyılda Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarım Politikalarının Muhasebe Defterleri Üzerinden Değerlendirilmesi", *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, S. 22, (2022), ss. 79-96.
- Thompson, F. M. L., "The Second Agricultural Revolution, 1815-1880", *Economic History Review*, Economic History Society, 21(1), 1968, ss. 62-77.
- Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve ziraat Kalkınma Kongresi Yayını*, İstanbul, 1938.
- Vurgun, Ahmet, "II. Abdülhamid Döneminde Zirai Eğitim Hamlesi: Hüda-vendigar Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi ve Numune Çiftliği (1891-1909)", *Selçuk Türkiyat*, S. 51, (Nisan 2021), ss. 83-114.
- Wallerstein, Immanuel, Hale Dedeli, Reşat Kasaba, "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci", *Toplum ve Bilim*, S. 23, (Güz 1983).
- Weber, Eugen, *Köylülerden Fransızlara: Fransa Kırsalının Modernleşmesi 1870-1914*, (çev. Çağdaş Sümer). Ankara: Heretik Basın Yayın, 1976.
- Yıldırım, Mehmet Ali, "Halkalı Ziraat Mektebi'nin Açılış Sürecine Dair Bazı Mülâhazalar ve Amasyan Efendi'nin Layihası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, (2013), ss. 265-302.
- Yıldırım, Mehmet Ali, "Halkalı Ziraat Mektebi'nin Açılış Sürecine Dair Bazı Mülâhazalar ve Amasyan Efendi'nin Layihası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, (2013), ss. 265-302.
- Yıldırım, Mehmet Ali, "Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 24, (2008), ss. 223-240.
- Yıldız, Özgür, "Halkalı Ziraat Mektebi'nin Tarihçesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, JASSS, Vol. 5, Issue 4, (August 2012), ss. 293-306.